

Artykuły teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Jan Zouhar

Masarykova univerzita v Brně

Filozofia a nauka

Философия и наука

Warunkiem badań relacji zachodzących między filozofią a nauką było uformowanie się nowożytnej nauki (tj. nauki eksperymentalnej). Czym jest nauka nowożytna (eksperymentalna)? Sprowadza się ona do odpowiedzi na pytania „dlaczego?” (*why questions*). Odpowiedzi na te pytania zawarte są w paradygmacie, który charakteryzuje się następującymi założeniami: a) poznawalnością cech obserwowanych zjawisk; b) akceptacją zdolności poznawczych człowieka; c) tzw. „metodyczną abstrakcyjnością”, wyrażającą się zdolnością problematyzacji i przewidywania (formułowania przypuszczeń). Przykładowo, na pytanie, dlaczego doszło do erupcji wulkanu, naukowiec może odpowiedzieć, że diabłom w piekle wysadziło kocioł.

Praca naukowa zakłada przedwstępny rozkład uniwersum. Obejmuje on założenia i hipotezy, jak również podstawowe pojęcia i kategorie uprawianej dyscypliny naukowej. Podstawą poznania w nauce nowożytnej są hipotezy. Doświadczenie nauki nowożytnej sprowadza się do weryfikacji hipotez drogą prób i eksperymentów. Filozofia jako podstawa teoretyczna, jako poszukiwanie założeń możliwości doświadczenia, jako problematyzacja postawy życiowej, dążenie do poznania „tego, co jest”, jest czymś całkowicie odmiennym od nauki nowożytnej. Dlaczego więc podejmuje się kwestię relacji między filozofią a nauką?

Filozofia jest przeciwstawiana nauce, a w porównaniu z nią określana jest jako coś zawodnego, niepewnego. Z drugiej strony, zdaniem filozofów (E. Husserl), nauka nie wyjaśnia istotnych kwestii naszego życia; nie odpowiada na pytania o to, co mogę poznać, co powinienem czynić, czego mogę się spodziewać, czym jest człowiek (I. Kant). W nauce, za pośrednictwem hipotez, buduje się „ontologię

regionalną”; pogląd na charakter rzeczywistości skonstruowany na podstawie tego, co było wcześniej, co jest już dane – „zawsze-już-znane” = *ta mathema*. Nasze poznawanie w nauce nie ma charakteru odkrywania całkowicie nieznanego, ale sprowadza się do poruszania się w ramach pewnego ustalonego porządku teoretycznego, w ramach pewnego *mathema*, tego co już jest znane.

Filozofia może wobec nauki przyjąć różne postawy:

1) Filozofia może postrzegać siebie samą jako jedną z nauk. Powinna jednak wówczas definiować i wyjaśniać przedmiot swoich badań wobec przedmiotu badań nauk szczegółowych oraz wprowadzić metody wykazywania i dowodzenia w postaci powszechnie przyjętego i używanego w nauce instrumentarium metodologicznego.

2) Filozofia może traktować siebie samą jako naukę najogólniejszą, światopogląd naukowy, uogólnienie wyników nauk szczegółowych i odpowiedź na kwestie światopoglądowe.

3) Filozofia może postrzegać siebie samą jako swoistą sferę kultury, pewien rodzaj działalności pełniący określone funkcje. Wówczas nauka stanowi jeden z możliwych tematów jej zainteresowań, tak samo jak prawo, sztuka, język... Może wtenczas stanowić podwaliny pod fundamenty nauki, wpływać na jej rozwój, odpowiadać na pytanie o to, czym jest nauka, ewentualnie budować teorię nauki jako nauczanie o metodach i metodologii. Wspomnę, że już w wieku siedemnastym w taki sposób postrzegali zadania filozofii Bacon i Descartes.

Uważam, że najważniejszą dla filozofii jest postawa trzecia. Filozofia starożytna była nauką o strukturach, o formach, odróżniała idealną strukturę świata i nieregularny świat postrzegalny. Obiektem poznania są dla niej idee, pierwowzory, struktury niematerialne. Przedmiotem nauki nowożytnej są relacje pomiędzy elementami jednolitej natury, dające się obserwować, zmierzyć, potwierdzić eksperymentalnie, opisać matematycznie oraz stosować w technice. Nauka eksperymentalna (doświadczalna) opiera się zatem na tych oto zasadach: powtarzalność, sprawdzalność, intersubiektywność (niezależność od podmiotu).

Jak problem nauki traktowali dwaj wybitni filozofowie czescy – Tomáš G. Masaryk i Jan Patočka? Według T.G. Masaryka, epoka nowoczesności, którą określał on jako walkę mitu i nauki, przyniosła wiele zjawisk kryzysowych, w tym także naukę nienaukową. Jest ona zniewolona przez jednokierunkowy mechanistyczny obiektywizm. Zatraca sens i cel ludzkiego życia i jednocześnie kwestionuje człowieczeństwo. Kryzys wykształcenia (edukacji) nie jest kryzysem zdolności poznawczych rozumu, ale wynika z jednokierunkowości samego intelektualizmu, który burzy harmonię ludzkiej natury. T.G. Masaryk mówi tu o wykształceniu połowicznym, jednak nie w znaczeniu niewystarczającej ilości zdobytej wiedzy, ale w znaczeniu nieuporządkowania, nieharmonijności wiedzy, która utraciła stan równowagi pomiędzy rozumem i odczuwaniem, pomiędzy postawą intelektualną a etyczną. Wykształcenie połowiczne jest rozumowaniem odcięty od odczuwania, emocjonalnością pozbawioną krytycyzmu myślowego,

odrzucając istniejących współzależności i odpowiedzialności moralnej, zaburzeniem świadomości występujących relacji. Jedną z dróg T.G. Masaryka do odtworzenia jednolitości światopoglądowej jest jego dążenie do stworzenia nowej podstawy filozoficznej dla nauki, która powinna w sposób komplementarny obejmować zagadnienie życia i poszczególne problemy, pokonując przy tym sceptycyzm poznawczy i moralny.

Jan Patočka z kolei podjął kwestię tego, jakie są podstawy kryzysu współczesnego człowieka i za pomocą jakich środków może być on rozwiązany; czy kryzys ten ma jedynie charakter społeczny i ekonomiczny. Punktem wyjścia dla J. Patočki w pojmowaniu ludzkiego bycia jest pogląd, że człowiek jest wprawdzie osadzony w naturze, historii i kulturze, ale ma także związek z płaszczyzną metafizyczną, z czymś przekraczającym rzeczywistość tego świata. Ludzka autentyczność spoczywa, według J. Patočki, w uświadomieniu sobie własnej wolności i odpowiedzialności wobec niemyślącej antynomii świata. Filozofia przy tym musi starać się pokonać tendencję ku obiektywizacji, którą J. Patočka ujął jako zmierzanie ku metafizyce w znaczeniu określenia sensu bycia jako przedmiotu innego porządku i zajmowania się przedmiotami porządku wyższego¹.

J. Patočka określał ludzką egzystencję jako „życie w świecie”. Świat, jego zdaniem, tak jak go przeżywamy, jest jednością, całością, nie jest skończony, ale wyznacza wolnej jednostce granice wolności. Jedność świata nie jest czymś oczywistym, powstaje w wyniku określonego dążenia, wymaga zajęcia określonej postawy. Filozof ten twierdził, że na początku kryzysu greckiej *polis*

(...) prawda przestawała być rozumiana jako coś, co powinno zostać wydobyte i wypracowane, a zaczęła być pojmowana jako coś, co można znaleźć i co się samo może narzucić jako dane. Nie szło już o to, aby być czy żyć w prawdzie, lecz o to, by prawdę *mieć*, a wraz z tym i o to, aby mieć władzę nad tym, co jest, decydować o tym, co i jak jest dane. Doprowadzeniem tego procesu do szczytu jest nowoczesny racjonalizm oraz nauka i technika².

Epoka nauki i techniki jest także epoką nowych mitów, nowych teorii światopoglądowych, prezentujących „świat” jako przestrzeń do wykorzystania subiektywnych interesów, jako coś, co można policzyć, zaplanować, zamówić. Dramatycznym skutkiem tego procesu była, według J. Patočki, pierwsza wojna światowa, która w zasadniczy sposób wpłynęła na historię wieku dwudziestego. Wyznaczyła ona charakter stulecia i uczyniła z wieku minionego stulecie wojen. Była także przewartościowaniem wartości w imię suwerennej siły subiektywności. Wstrząs powszechnie doświadczany przez ludzi, oznaczał przeobrażenie ludzkie-

¹ E. Kohák, *Jan Patočka*, H&H, Praha 1993, s. 69.

² I. Blecha, *Fenomenologia Jana Patočki [w:] Anthropos. Prace Instytutu Filozofii UMCS, Zbiór 3, Wyd. UMCS, Lublin 2004, s. 144.*

go istnienia, a także bezwzględny brak zaufania do prawd ideologicznych oraz schematycznego postrzegania świata. Jednocześnie był czasem doświadczenia nieoczywistości; tego, co nieoczekiwane i nieprzewidywalne.

Filozofia dokonuje refleksji i jednocześnie współkształtuje atmosferę duchową danej epoki historycznej. Każda epoka, każdy okres ludzkiej historii zawiera w sobie pewien potencjał filozoficzny. Może on być i jest wyrażany bezpośrednio przez filozofię będącą wyrazem stosunku człowieka do świata. Wyraża się on także w innych formach naszej aktywności duchowej. Określone tendencje myślowe w pewnych okresach i sytuacjach realizowane są również w innych sferach kultury. Nie byłoby słuszne czynić z filozofii dyscypliny elitarnej, jedynie dla wybranych, ani zapominać o odrębności filozofii i utożsamiać ją z innymi dziedzinami aktywności duchowej człowieka.

Filozofia, jak sądzę, nie przestanie być drogą do odkrywania istoty bytu, drogą dotarcia poza to, co jawi się nam jako oczywiste. W takim rozumieniu filozofia nie jest nauką, mimo że powinna w jak największym stopniu starać się o podejście naukowe. Nie jest ona ucieczką od rzeczywistości, chociaż dla wielu może być pociechą. Nie jest także ścisłą instrukcją obsługi do kierowania procesami społecznymi. Może jednak odpowiadać na pytania o to, co możemy poznać, co powinniśmy czynić oraz czemu możemy ufać. Sam człowiek stał się zresztą jedną z najważniejszych kwestii dla filozofii. Jeżeli współcześnie poddaje się w wątpliwość antropocentryzm jako aksjologiczny i ontologiczny punkt wyjścia filozofii, to nie znaczy to, że powinniśmy problematyzować go jako noetyczny punkt wyjścia. Świat możemy sobie przyswajać tylko jako ludzie.

[znaków 9 272]

Философия и наука

резюме

Отношения философии и науки стали предметом изучения только в период расцвета современной (экспериментальной) науки. Философия считается особенной сферой культуры, особой формой духовной деятельности; наука же является одной из ее потенциальных предметов изучения, так как право, искусство, язык, история. Философия может рассматривать философские основы науки, развитие науки, разграничение науки и ее языка. Эта статья сосредотачивается на том, как это отношение было рассмотрено в работах двух ключевых чешских философов 20-го столетия – Т.Г. Масарика и Я. Паточки.

ключевые слова: наука, философия, век, современность, проблематизация

słowa kluczowe: nauka, filozofia, epoka, współczesność, problematyzacja

Philosophy and Science

Abstract

The relationship between philosophy and science came into focus only with the rise of modern (experimental) science. Philosophy is considered as a special sphere of culture, a particular form

of spiritual activity; science, then, is one of its potential objects of study, like law, art, language, history. Philosophy can treat the philosophical foundations of science, the development of science, the demarcation of science and its language. This paper focuses on the way that the relationship was treated in the works of two key Czech philosophers of the 20th century – Tomáš G. Masaryk and Jan Patočka.

keywords: science, philosophy, age, contemporary, problematization

Bibliografia

Kohák E. 1993. *Jan Patočka*. Praha: H&H.

Blecha I., 2004. „Fenomenologia Jana Patočki”. W *Anthropos. Prace Instytutu Filozofii UMCS*, zbiór 3, 133–147. Lublin: Wydawnictwo UMCS.